

SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, 2023, 1-18

E-ISSN: 3023-5529

Araştırma Makalesi / Research Article

KUDRET KANDİLİNDEN BU DEME CEM RİTÜELLERİ-1: MİTİK KÖKEN, TEOLOJİK ARKA PLAN VE TASAVVUFÎ ZEMİNİYLE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇERAĞ/DELİL HİZMETİ

CEM RITUALS FROM “KUDRET KANDİLİ” TO THIS ERA-1:
MYTHICAL ORIGINS, THEOLOGICAL BACKGROUND AND THE SUFI GROUNDS OF THE
“ÇERAĞ/DELİL SERVICE” FROM PAST TO PRESENT

*Cebrail Âdem'e şâbit olmadan
Kandil-i kudrette tektik erenler
-Davut Sularî-*

Bülent AKIN

Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
bulentakinedb@hotmail.com

 0000-0002-7668-8644

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

(Received)

10.12.2023

Kabul Tarihi:

(Accepted)

27.12.2023

Yayın Tarihi:

(Published)

28.12.2023

**Anahtar
Kelimeler**

Alevi Ritüelleri
Cem Ritüeli
On iki hizmet
Çerağ (Delil)
Ritüel

Keywords

Alevi rituals
Cem rituals
Twelve
services
Çerağ (delil)
Ritual

Alevilikte cem ritüeli ve on iki hizmet, ilk olarak Peygamber'in miraç dönüşünde iştirak ettiği Kırklar Cemi'nde gerçekleştirilmiş olarak kabul edilir. Dolayısıyla geleneksel yapının korunduğu Alevi ocaklarında cem ritüelinde gerçekleştirilen her hizmetin kökeni Kırklar Cemi'ndeki ilk icrasına dayanır ve bu hizmetleri yeniden canlandırmanın mümkün kılınabilmesi için ilk icra edildiği yapısına ve içeriğine birebir uygun olması beklenir. Ancak günümüzde, bilhassa kent merkezlerindeki Alevi sivil toplum kuruluşları çatısı altında gerçekleştirilen cem ritüellerinde, bu hizmetlerin yapısal olarak yeniden inşa edildikleri ve bu inşa sırasında geleneksel yapı içerisinde mevcut olan mitik ve tasavvufî bağlamının göz ardı edildiği görülmektedir. Bu tespitlerden hareketle hazırlanan bu makalede, günümüzde bilhassa bazı Alevi sivil toplum kuruluşlarına bağlı cemevlerinde geleneksel bağlamından kopuk olarak yeniden inşa edilmeye çalışılan cem ritüeli hizmetlerinden çerağ (delil) hizmeti, mit-ritüel-tasavvuf ilişkisi bağlamında geleneksel yapıyla karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde Çerağ (delil) hizmetine dair yeni icra tarzlarının, bu hizmeti mitik kökeninden ve bâtinî anlam dünyasından uzaklaştırmasının ritüelin bir bütün olarak yapısını etkilediği ve icrayı geleneksel bağlamından kopardığı sonucuna varılmıştır.

In Alevism, the cem ritual and the “on iki hizmet” (Twelve Services) are considered to have been performed for the first time in the Kırklar Cemi, believed to have occurred upon the Prophet's return from the Miraj. The origin of every service performed in the cem ritual traces back to its initial performance during the Kırklar Cemi in “Alevi ocak”s where the traditional structure is preserved. For this reason, to revive these services, it is expected that they be carried out precisely aligned with the structure and content of their initial performance. However, it is observed that these services were reconstructed and the mythical and mystical context existing in the traditional structure was ignored in today's Alevi civil society organizations, especially those in urban centers. Based on these observations, this article examines the service of the Çerağ/Delil in cem rituals, which are being reconstructed in some Alevi cemevis affiliated with certain civil society organizations, particularly in the present day. The rituals are analyzed in the context of the relationship between myth, ritual, and mysticism, comparing them with the traditional structure. The article concludes that the reconstructed performances of Çerağ/Delil, which deviate from its mythic origins and the esoteric semantic world, impact the overall structure of the ritual, disconnecting its performance from the traditional context.

Atf/Cite as: Akın, B. (2023). Kudret kandilinden bu deme Cem ritüelleri-1: Mitik köken, teolojik arka plan ve tasavvufî zeminiyle geçmişten günümüze Çerağ/Delil hizmeti. *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-18.

© 2023 Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü. Her hakkı saklıdır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute. All rights reserved.

Giriş

Alevi inanç sisteminin temel ibadeti olan cem, geleneksel yapı içerisinde “hizmet” adı verilen ve yaygın olarak “on iki hizmet” olarak bilinen ritüel parçalarının birleşiminden oluşan inanç merkezli bir ritüeldir. Aynı zamanda Aleviliğin temel ibadeti olarak kabul edilen cem ritüelinin, icra bağlamına ve sahip olduğu işlevlere bağlı olarak birden fazla türünün olduğu görülür. Bu çerçevede, *Yola Giriş Ritüelleri* başlığı altında yer alan “İkrar Kurbanı Cemi”, “Musahip Kurbanı Cemi”, “Aşına Kurbanı Cemi” vb. gibi cemlerin yanı sıra, belirli bir takvime bağlı, periyodik olarak gerçekleştirilen *Takvimsel Ritüeller* başlığı altında inceleyebileceğimiz “Görgü Kurbanı Cemi”, “Muharrem Kurbanı Cemi”, “Perşembe (Cumalık) Cemi”, “Hızır Cemi” vb. gibi cemler ve beklenmedik ya da olağanüstü durumlarda gerçekleştirilen ve *Kriz Ritüelleri* olarak adlandırılan “Dar Kurbanı Cemi” veya “Mihman Cemi” gibi ritüeller en bilindik cem türleridir.¹ Burada ismini saymadığımız diğer cem türlerinin de bu üçlü sınıflandırma içerisinde mutlak suretle üç başlıktan birinin altında yer alabileceği görülür.

Cem ritüellerinin bu türlerinin yanında, yöre ve ocaklara bağlı olarak adlarının, hizmetlerin icra biçimlerinin ve ritüele ait metin içeriklerinin oldukça zengin bir çeşitlilik gösterdiği görülür. Aslında bu çeşitlilik sadece cem ritüeline özgü olmayıp doğrudan Aleviliğin teşkilatlanma biçimi ile ilgilidir. Ocak adı verilen topluluklar halinde hiyerarşik olarak teşkilatlanan Aleviliğin, inanç ve ibadete dair tüm uygulamaları da bu hiyerarşik yapılanmaya göre düzenlenmiştir. Sayıları yüzlerle ifade edilen Alevi ocakları, sahip oldukları bu hiyerarşik sistem içerisinde birbirleriyle bağlantı kurdukları gibi ibadet ve ritüellerini de bu sistem çerçevesinde organize ederler. Ancak Alevi inancı içerisinde cem de dâhil olmak üzere, bütün ibadet ve ritüellerin esas iskeleti, yani yapısı aynı olmakla birlikte, ocaklara ve yörelere bağlı olarak birtakım farklılıklara sahip oldukları görülür. Alevi inanç sistemi bu ocak ve ritüel çeşitliliğini ve zenginliğini “yol bir, süre binbir” sözüyle açıklar.

Cem ritüelinin mitik kökeninin ve batınî anlam dünyasının, Aleviliğin gerek yazılı ve gerek sözlü geleneği içerisinde, “Kırklar Cemi” ve “Hz. Muhammed’in Miraç’ı” üzerine inşa edildiği görülür. Dolayısıyla bütün ocaklarda cemin on iki hizmet yapılanması ve temel kuralları bu anlatı çerçevesinde düzenlenmiş ve anlamlandırılmıştır. Bu bakımdan, cemin iskeletini oluşturan yapısal bölümlerinin ocaklara bağlı farklılık göstermediği görülür. Alevi ocakları arasında bütünlüğü ve bir çatı altında toplanmayı sağlayan da cem ritüelinin sahip olduğu bu yapısal bütünlüktür. Ancak geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen köyden kente göçler, modernitenin etkisiyle değişen yaşam koşulları, teknolojik gelişmeler ve sosyal yaşam standartlarının getirdiği yeni hayat tarzı, birçok ocakta geleneksel ritüellerin icra edilememesine ve unutulmasına yol açmıştır. Bu durum, 1990’lı yıllardan itibaren büyük şehirlerde, sivil toplum kuruluşları çatısı altında birleşmeye başlayan farklı ocaklara mensup Alevilerin yeniden cem ritüelleri tertip etmeye başlamasına kadar sürmüştür. Arada geçen sürede birçok yöre ve ocakta geleneğin uygulamalı olarak aktarımı mümkün olmamış ve ritüellere dair her şey eski cemlere iştirak etmiş olan inanç mensuplarının belleğinde birer anı olarak kalmıştır.

Bilhassa Alevi sivil toplum kuruluşlarının çatısı altında, farklı yöre ve ocaklardan inanç mensuplarının bir araya gelerek tertip ettikleri ve çeşitli vesilelerle değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelen bu cemlerin geleneksel yapıyı ne kadar yansıttıkları ya da güncelledikleri konusu her ne kadar inanç mensupları arasında sürekli bir tartışma konusu olmuşsa da akademik çalışmalarla bu durumun mitik, teolojik ve tasavvufi arka planının irdelenmediği dikkat çekmiştir. İnanç mensupları arasında özellikle belli bir yaşın üzerinde olan ve geleneksel ritüellere iştirak etmiş azınlığın, cem içerisinde gerçekleştirilen her icranın bir batınî anlamı olduğu ve bu icraların gelişi güzel değiştirilemeyeceğine dair söylemleri oldukça sınırlı sayıda çalışmada göz önünde bulundurulmuştur. Bu durum, büyük ölçüde söz konusu icraların mitik kökeni ve tasavvufi anlam dünyasına dair bilginin aktarımının bir önceki yüzyılda kesintiye uğramasından kaynaklanmıştır. Bu da bilhassa geleneksel yapıyla organik bağı bulunmadan teşkilatlanan Alevi sivil toplum kuruluşları çatısı altında gerçekleştirilen cem ritüellerinde icra edilen hizmetlerin bir bölümünün geleneksel yapıdan ve inancın teolojisinden bağımsız, ritüelin mitik kökeninden ve tasavvufi zemininden kopuk bir şekilde icra edilmesine yol açmıştır.

Bu tespitler; cem ritüellerinin mitik, teolojik ve tasavvufi zeminine ve anlam dünyasına dikkat çekilerek günümüzde şehir cemevlerinde gerçekleştirilen birtakım kurumsal cemlerin geleneksel yapıdan kopuk

¹ Burada kısaca yer verdiğimiz Alevi cem ritüelleri hakkında önerilen en güncel sınıflandırma önerisi olan bu tasnif için bk. Akın, 2018, s. 45-61.

hizmet icralarına yönelik inceleme ve analizlerin gerekliliğini ortaya koymuştur. Cem ritüellerinin ve hizmetlerin geneli düşünüldüğünde elbette bu konunun oldukça kapsamlı olduğu görülecektir. Bu nedenle cem ritüeline dair hizmetlerin müstakil ya da ritüeldeki yapısal bütünlüğüne bağlı olarak yapılacak sınıflandırmalar çerçevesinde ele alınması yerinde olacaktır. Dolayısıyla bu makalede, öncelikle cem ritüelinin yapısal düzeni hakkında genel tespit ve değerlendirmelere yer verildikten sonra günümüz cemlerinde ve geleneksel yapının muhafaza edildiği yörelerde çerağ (delil) hizmetinin nasıl icra edildiği üzerinde durulacak, aynı zamanda geleneksel icranın yazılı kaynaklardaki yapısal ve icra merkezli durumu ortaya koyularak eski ve yeni icra karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu incelemeye müteakip çerağ (delil) hizmetinin mitik kökeni ve temsil ettiği bâtnî anlam dünyası Alevi inanç sisteminin teolojik yapısı ve tasavvufî doktrini bağlamında analiz edilerek ritüelin anlamsal ve yapısal sistematığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

1. Cem Ritüelinin Yapı Taşlarına Genel Bir Bakış

Alevi ocaklarına bağlı oluşan ritüel çeşitliliği ve zenginliğinin hangi sınıflandırma içerisinde olursa olsun cem ritüellerinin ana iskeletini bozmadığı ve farklılıkların cemin değişmeyen yapısal bölümleri içerisindeki icralara mahsus olduğu görülür. Ritüel içerisinde, bizim yapısal bölüm olarak adlandırdığımız aşamalar bütün ocaklarda aynıdır. Bu yapısal bölümlerin, cemin türüne göre bazen tamamı bazen de bir kısmı icra edilir. Ancak kesinlikle ritüelin herhangi bir yapısal bölümünün yer değiştirmedeği görülür. Bu duruma “erkanlı/tarikli ocakların” Musahip Kurbanı Cemlerinde icra edilen “kurban hizmeti” ile “erkân (tarik) hizmetinden” örnek verebiliriz. Bütün Alevi ocaklarında ikrar verecek ve musahip olacak talipler meydana alınmadan önce kurban hizmeti adı verilen icra gerçekleştirilir. Bu hizmetin icrası sırasında kurban meydana getirilir, dualanır ve zâkir tarafından kurban hakkı adı verilen düvaz imamlar okunur. Bu icra tamamlandıktan sonra, talipler meydana alınır ve erkân (tarik) hizmetine geçilir. Hiçbir yöre ya da ocakta bu sıralama değişmez. Ancak her iki hizmetin adlandırması, icra sırasında okunan gülbek ya da tercümanlar ve zâkirin okuduğu nefesler farklılık gösterebilir. Yine cem ritüellerinin tamamında, çerağ (delil) uyandırılmadan ve süpürge hizmeti gerçekleştirilmeden diğer hizmetler başlamaz. Cem ritüelinin sabit yapısı içerisinde görülen ve Alevilikte “yol bir, süre binbir” deyişimiyle klişeleşen değişkenlik ve çeşitlilik bu yapısal düzenin içerisinde yer alan bir çeşitliliğe gönderme yapar.² Bu ritüel çeşitliliği ve zenginliği içerisinde cem ritüelinin ana iskelet yapısının ve bu iskeleti oluşturan yapı taşlarının değişmediği görülür. Her biri ritüelin yapı taşları olan ve ayrı ayrı müstakil akademik çalışmalara konu olabilecek nitelikteki ritüele ait bu yapı taşları içerisinde “çerağ (delil) hizmeti” ritüelin icrasında olduğu kadar teolojik yapı ve mitik köken anlatısında da merkezde durması bakımından oldukça önemlidir.

Cem ritüelinin belli bir yapısal düzene sahip olan icra tarzı ilk bakışta hemen her araştırmacının dikkatini çeker. Ancak bu yapısal sistemde herhangi bir değişiklik yapıp yapılmadığının ve buna bağlı olarak da ritüelin ana iskeletinde herhangi bir değişim ve bozulma olup olmadığını anlayabilmek için inancın teolojik yapısı, ritüelin mitik köken anlatısının eksiksiz bilinmesi ve bir dizi tasavvufî sembol üzerine kurulu bu metne yönelik anlam çözümlemesinin yapılması gerekmektedir. Çünkü mitlerin yapısı gereği, ritüel ile birbirini var eden mit metni eksiksiz olarak bilindiği ve bu ilke doğrultusunda ritüel ezberden icra edildiği sürece anlam bulup ilk icra anındaki tesir ve işlevine sahip olur.³ Yine bu sistemli yapı kendi içerisinde organik bir bağ ile inancın teolojini oluşturur. Bu bakımdan cem ritüelinin köken anlatısı oldukça önem arz eder. Alevi cem ritüellerinin kökeni Kırklar Cemi'ne dayanmaktadır. Gerek Buyruk nüshalarında gerekse cemlerde icra edilen miraçlama (miraçnâme) metinlerinde, cem ritüelinin Peygamber'in Miraç dönüşünde uğradığı, başlarında Hz. Ali'nin bulunduğu kırk erenle gerçekleştirdiği ritüele dayandığının aktarıldığı görülür. Bu nedenle, cem ritüelinde yapılan bütün icralar ve okunan metinler Kırklar Cemi ile ilişkilendirilir. Kırklar Cemi anlatısı incelendiğinde ise ilk yaratılış anına dönmenin ve nübüvvet ile velâyetin bir kandilde birlikte durduğu o ilk andaki nura kavuşarak tevhidî tesis etmenin örtük mesajıyla karşılaşılır. Kısacası Kırklar Cemi anlatısının ve cemlerde icra edilen miraçlamaların; cem ritüelinin ve ritüelde icra edilen hizmetlerin mitik kökenini açıklayan metinler olduğuna tanık oluruz. Öte yandan bu metinler cem ritüelinin mitik kökenini açıklamakla kalmaz aynı zamanda ritüelin yapısal düzeninin ve bu düzen çerçevesinde cem içerisinde icra edilen her bir hizmetin tasavvufî arka planını aydınlatan sembolik ipuçları taşırlar. Öyle ki sembolik olarak ayrıntılı bir biçimde çözümlendiklerinde bu metinlerin Alevi inanç sisteminin yalnızca mitik değil, aynı zamanda teolojik ve tasavvufî esaslarını içerisinde barındıran özgün bir *sır dile* sahip olduklarına tanık olunur. Ritüel içerisinde

² Alevi cem ritüellerinin yapısal incelemesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akın, 2020a, s. 453-469.

³ Mitlerin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Eliade, 2001, s. 28-29.

icra edilen hemen hemen her hizmetin Alevi yaratılış anlatılarında ya da Miraç ve Kırklar Cemi anlatısında bir karşılığının olduğu ve bu çerçevede tasavvufi bir sembolik okuma aracılığıyla analiz edilebileceği görülür.⁴

Cemde manzum ya da mensur şekillerde karşımıza çıkan Miraç ve Kırklar Cemi anlatılarının okunmasının ve canlandırılmasının yanında, dede tarafından okunan gülbenk, hizmet duası ve tercümanların; zâkirler tarafından “hizmet hakkı” olarak okunan deyiş (deme), nefes, düvaz imam, tevhid, devriye, semah ve mersiye metinlerinin belirli bir sıra ve sistem içerisinde icra edildiği görülür. Bu senkronik icranın ilki cem ritüelinin hemen başında karşımıza çıkan çerağ (delil) hizmeti olup cemin devamında düzenli bir biçimde diğer hizmetler için de bağlamına uygun benzer icralar gerçekleştirilir. Bu icralarda okunan metinlerin bir kısmı ise cemin yapısal düzeni ve işleyişi hakkında bilgi aktaran bir muhtevaya sahiptir. Sözlü geleneğe yaşatılan bu aktarımlar çerçevesinde geleneksel yapıyı sürdüren ocaklarda, cem ritüellerinin kesin ve değişmez kurallardan oluşan bir düzen ve sistem içerisinde ilk gerçekleştirilişine, yani kökenine uygun olarak icra edildiğine tanık olunur.

Diğer taraftan şehir merkezlerinde, bilhassa Alevi sivil toplum kuruluşları çatısı altında gerçekleştirilen cem ritüellerinin, büyük çoğunlukla yukarıda sözünü ettiğimiz geleneksel yapıdan uzak ya da erkân kurallarının bir kısmının göz ardı edilerek yeniden kurgulanmış ritüeller olduğu görülür. Nitekim Alevi sivil toplum kuruluşları çatısı altında birleşerek bu cemleri gerçekleştiren inanç mensupları da bu durumun farkında olduklarından dolayı bu cemlere “öğreti cemi”, “mihman cemi” ya da “muhabbet cemi” gibi isimler vermektedirler. Her ne kadar bu cemlerde karşılaştığımız değişimlerin ve dejenerasyonların arkasında modernitenin ve kentli yaşam tarzının getirdiği değişikliklere adapte olma çabası da olsa geleneğin aktarımındaki kopukluk, teolojik ve tasavvufi arka planının bilinmemesi de bu durumun başlıca sebepleri arasındadır. Bir taraftan da bu ritüellerde, geleneksel referansların her geçen gün biraz daha göz ardı edilmesi, yanlış ya da eksik icranın zaman zaman inanç mensupları tarafından dahi doğru olarak kabul edilmesine yol açmaya başladığı gözlemlenmiştir. Cemi oluşturan temel yapı taşlarının hizmetler üzerine kurulduğu ve bu hizmetler içerisinde ise gerçekleştirilecek cem ritüeli hangi kategoride olursa olsun değişmeyen icraların başında çerağ (delil) hizmetinin geldiği görülmektedir. Çerağ (delil) uyandırılmadan gerçekleşen cem ritüeli yoktur. Bu sebeple cem ritüelinin iskeletini oluşturan temel yapı taşlarının başında gelen çerağ (delil) hizmetinin geleneksel yapı içerisindeki konumu hakkındaki görüş ve değerlendirmelerimize geçmeden önce bu hizmetin günümüz cemlerindeki icra tarzı hakkındaki tespitlerimize yer vermek yerinde olacaktır.

2. Geleneğin Kesintiye Uğraması ve Yeniden Var Olma Çabası İçerisinde Değişen Cem Ritüelleri ve Hizmetler

Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve geçen zaman diliminde etkileri iyice hissedilen moderniteye bütüncül olarak baktığımızda kentleşme, kitlesel eğitim, iletişim kanallarındaki çeşitlenme ve yaygınlığı kapsayan geniş bir kavram olduğu görülür. Bilgi toplumuna geçişi sağlayan modernite, kısa zaman içerisinde dünyadaki bütün toplulukları önemli ölçüde etkilemiştir. Toplulukların etnik ya da dinî mensubiyetleri ne olursa olsun birbirinden haberdar olmalarını sağlayan, hiç tanımadıkları hakkında bilgi sahibi olmalarına vesile olan bir iletişim ağı oluşmuştur. Bu sayede her topluluk kendisi için “öteki” olarak tabir edilebilecek bir başkası hakkında bilgi sahibi olabilecek ve tartışabilecek duruma gelmiştir. Diğer taraftan da sosyal, siyasal, dinî ya da ekonomik bütün alanlardaki yapılar bu gelişmelerden etkilenmiştir. Modern hayata geçiş, geleneksel yapıların ya ortadan kalkmalarına veya yeni koşullara uygun şekilde başkalaşarak varlıklarını sürdürmelerine yol açmıştır. Modernitenin en önemli etkilerinden biri şüphesiz göçlerdir. Nüfus kırsaldan kentsel alanlara yönelirken, nüfus artışı yaşanmış; toplumsal tabakalaşmada değişiklikler oluşmuş; değerler ve tutumlar anlamında önemli değişiklikler meydana gelmiştir (Yaman, 2012, s. 19). Modernitenin getirdiği kentli yaşam tarzı, kitlesel eğitim ve gelişmiş iletişim ağlarının derinden etkilediği başlıca olgular arasında dinî ve inançsal yapıların da olduğu görülmektedir. Kırsaldan kent alanlarına göç veren topluluklar arasında hatırı sayılır bir çoğunluğa sahip Aleviler, ülkemizde modernitenin getirdiklerinden sarsıcı düzeyde etkilenen topluluklar arasında yerini almıştır. Sosyal, siyasî, dinî ve ekonomik anlamda modern toplum düzeni içerisinde var olmaya çalışan fakat bir türlü böyle bir fırsat bulamayan Alevi topluluklar için geleneğin aktarımı önemli ölçüde kesintiye uğramıştır. Alevi inancına ait erkân ve ritüellerin sözlü kültür aracılığıyla aktarılan bir yapıya sahip olması bu kopukluğun oldukça derin olmasına yol açmıştır.

⁴ Bu bakış açısıyla Kırklar Cemi ve Miraç anlatısı bağlamında ritüeller hakkında teolojik, mitik ve tasavvufi çözümlere dayalı bir teorik yaklaşımla daha önce hazırladığımız *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili –Kırklar–* başlıklı kitap çalışmamız için bk. Akın, 2020b.

Böyle bir ortamda 1990'lı yıllardan itibaren dünya genelinde başlayan milli ve dinî kimliklerin ön plana çıkması durumu Alevileri de etkilemiş ve yaşanan iç sosyo-ekonomik, siyasal gelişmelerin de etkisiyle kültür ve inanç alanında geleneğe dönüş arayışı başlamıştır (Yaman, 2012, s. 21). Kehl-Bodrogi'nin "...Geleneksel dinî kimlik kalıplarına yeniden dönüş; toplumsal-dinsel yapıların dönüşümü; bir tarihsel gelenek formüleleştirme arayışı" (1996, s. 52) olarak ifade ettiği bu süreçte geleneksel dinî ve kültürel yapılarına ait değerlerin aktarımı kesintiye uğrayan Alevi topluluklar modern yaşam tarzı içerisinde kırsaldaki geleneksel ocak merkezli teşkilatlanmalarının yerine yeni kurumsal yapılar çatısı altında çözüm aramaya başlamıştır. Bu çerçevede, Aleviliğin temel kurumları olan "Düşkünlük" ve "Musahiplik" kurumlarının sürdürülebilirliği için sınırlı sayıdaki inanç mensubu çaba harcarken yeni oluşan Alevi sivil toplum kuruluşları çatısı altında da modern yaşam tarzına bağlı olarak yeniden dizayn edilen cem ritüelleri ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵ Alevi sivil toplum kuruluşlarının cem ritüellerine ve diğer inançsal faaliyetlere yönelik bu girişimleri başlangıçta geleneksel yaşantısından uzun bir süre ayrı kalan Alevi toplumu içerisinde geri dönüş için yeni bir sinerji ve heyecan yaratmıştır. Ancak geçen zaman içerisinde yeniden dizayn edilen bu ritüel ve inançsal faaliyetlerin önemli bir kısmının geleneğe kopuk ve inancın teolojik, tasavvufî ve mitik arka planını göz önünde bulundurmayan bir yapıda tasarlanmalarından kaynaklı sorunlar ve tartışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bizzat inanç mensupları ve kanaat önderleri arasında dahi uyumsuzluklara yol açan bu uygulamalar içerisinde Aleviliğin temel ibadeti olan cem ritüelleri ve ritüel içerisinde gerçekleştirilen hizmet icraları geleneksel olan ile yeniden dizayn edilen arasındaki tartışmanın en çok yaşandığı alanlar olmuştur.

Cem ritüelinin temel yapı taşları olarak tanımladığımız hizmetlerin inanç içerisinde teolojik bir arka planının olduğu görülür. Bu teolojik yapı köken ve yaratılış anlatılarıyla örülü mitik bir zemin ve çözümlenmeyi bekleyen geniş bir tasavvufî semboller dünyası üzerine kurulmuştur. Cem ritüeli içerisinde bu üçlü yapıdan bağımsız hiçbir hizmet ya da uygulamanın bulunmadığı görülür. Dolayısıyla ritüel içerisinde icra edilen bu hizmetlerin icra biçimleri; icraları sırasında kullanılan malzemeler; okunan dua, gülbenk ve manzumeler geleneksel kodlara sahiptir. Bu bağlamda 1990'lı yıllar itibarıyla başlayan modern kentli yaşam tarzı içerisinde geleneğin yeniden inşası sürecinde tasarlanan ve günümüzde birçok sivil toplum kuruluşuna bağlı cemevlerinde gerçekleştirilen cem ritüellerinde yeniden düzenlenerek icra edilen hizmetler içerisinde çerağ (delil) hizmetinin gerek inancın teogonik, kozmogonik ve antropogonik bakış açısını temsil etmesi yönüyle gerekse de teolojik arka planını ve tasavvufî bakış açısını göstermesi bakımından önemli ve öncelikli bir yerde durduğu görülmektedir.

Bilhassa kent merkezlerinde bulunan Alevi sivil toplum kuruluşları çatısı altında faaliyet gösteren cemevlerinde gerçekleştirilen cemlerde çerağ (delil) hizmetinin ritüelin ikinci, üçüncü, hatta bazen dördüncü hizmeti olarak icra edildiği görülmektedir. Genelde öncelikli olarak süpürge (ferraş) ve post (seccade) hizmetlerinin icra edildiğine buna müteakip on iki hizmet sahibinin meydana çağrıldığına ve dördüncü sırada çerağ (delil) hizmetinin gerçekleştirildiğine tanık olunur. Bazen de tezekâr hizmetinin de çerağ (delil) hizmetinden önce icra edildiği görülür. Çeşitli sivil toplum kuruluşları ve cemevi yönetimlerinin tasarrufuna göre farklılıklar arz eden bu hizmet sıralaması Alevi inanç mensuplarının ya da sivil toplum kuruluşlarının yaptığı yayınların yanı sıra birçok akademik çalışmada da geleneksel ritüel olarak esas alınmıştır.⁶ Diğer taraftan oldukça sınırlı sayıda çalışmada ise geleneksel ocak merkezli cemlerde çerağ (delil) hizmetinin ritüelin ilk hizmeti olduğu ve bu hizmet olmadan ceme başlanamayacağı vurgulanmıştır.⁷ Hizmet sırasındaki bu belirsizliğin sebebi bazı araştırmalarda yöresel ve ocaklara bağlı süre çeşitliliği olarak izah edilmişse de araştırmacıların kahir ekseriyeti bu konuda herhangi bir izah ya da değerlendirmede bulunma gereği duymamıştır.

Cem ritüellerinde çerağ (delil) hizmetinin icrasına dair dikkat çeken bir diğer husus ise hizmet sırasında "Allah-Muhammed-Ali" ya da "Hakk-Muhammed-Ali" adına üç ayrı mumun ya da benzeri bir aydınlatıcının

⁵ Alevi toplulukların modern hayata geçiş ve kentleşme sonrası ortaya çıkan değişimlere dair detaylı tespit ve değerlendirmeler için bk. Yaman, 2004; 2012, s. 17-38.

⁶ Alevi cem ritüellerinde hizmet sıralamalarını ve çerağ (delil) hizmetinin ritüel içerisindeki icra sırasını konu edinen gerek Alevi inancına mensup bireyler tarafından yapılan yayınlar gerekse de bu minvalde akademik çevreler tarafından gerçekleştirilen derleme yahut literatür çalışmaları merkezli kapsamlı ve geniş bir literatür oluşmuştur. Bu literatür incelendiğinde cem ritüeli içerisinde çerağ (delil) hizmetinin ilk hizmet olmadığı görülmüştür. Çalışmamızın sınırları göz önünde bulundurularak konuyla ilgili kolay ulaşılabilir nitelikteki belli başlı çalışmalara yer verilmesi uygun görülmüştür. Söz konusu yayınlar için bk. Akbaş, 1994, s. 90-98; Yaman, 2003, s. 12-38; Divani, 2010, s. 48-49; Odabaşı, 2016, s. 120-159; Akdeniz, 2011, s. 118-119; Kaptan, 2017, s. 6-25; Rençber, 2018, s. 49; Dönmez ve Çelik, 2018, s. 13.

⁷ Söz konusu çalışmalar için bk. Kökel, 2004, s. 35; Dedegarkinoğlu, 2012, s. 151; Akın, 2020a, s. 101, 275-277.

çerağ (delil) olarak uyandırılmasıdır. Bu uygulama günümüzde sivil toplum kuruluşları çatısı altında yer alan neredeyse bütün cemevlerinde devam eden bir icra biçimi haline gelmiştir. Bunun yanında kırsal kesimlerde ve ocak merkezli geleneksel süreklilerin devam ettirildiği oldukça sınırlı sayıda yörede çerağ (delil) hizmeti sırasında “Hakk-Muhammed-Ali” inancının bir nurdan meydana geldiğine işaret eden tek bir çerağın (delilin) uyandırıldığı gözlemlenmiştir.⁸

Çerağ (delil) hizmetinin cem ritüelindeki icra sırası ve icra biçimine yönelik bu tespitler hakkında net bir çıkarım yapabilmek için öncelikle geleneğin aktarıldığı yazılı kaynakların başında gelen buyruk nüshaları ve sözlü kültür ortamındaki icralara yönelmek gerekmektedir. Diğer taraftan gerek yazılı kaynaklarda yer alan gerekse de sözlü kültür ortamında icrası devam eden cem ritüeli ve hizmetlerin Aleviliğin teolojisi ve mitik zeminiyle ilişkisinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi; bu icraların sembolize ettikleri tasavvufi anlam dünyasının çözümlenmesi icranın gerek yapısal gerek içerik özelliklerini gözler önüne serecektir. Bu üçlü yapı (mitik köken, teolojik arka plan ve tasavvufi çözümleme) bağlamında gerçekleştirilecek mukayeseli inceleme ve analizlerin birbiriyle bağlantılı sistematik bir formu ortaya koyması Alevi ritüellerinin teolojik arka planını ve tasavvufi derinliğini göstermesi bakımından da ayrıca dikkate değerdir.

3. Geleneksel Ritüel Yapısı İçerisinde Çerağ (Delil) Hizmeti ve İcrası

Cem ritüelinin temel yapı taşlarından biri olan çerağ (delil) hizmetinin ritüel içerisindeki yapısal konumunu ve geleneksel icra tarzını tespit etmek için Musahip Kurbanı Cemi, Görgü Kurbanı Cemi ya da Düşkün Kaldırma Cemi gibi geleneksel yapıdaki ritüelleri icra eden ocaklara mensup Alevi topluluklarının icralarını incelemeye önce Alevi yazılı kaynaklarına göz atmakta fayda vardır. Bu eserler içerisinde erkâna ve ritüellere dair en önemli kaynak şüphesiz Buyruklar’dır. Buyruklar, inanç mensuplarının sahip oldukları pir, mürşit, dede, rehber, zâkir, talip vb. gibi inançsal statüleri tanımlayan; inancın teolojik arka planına dair bilgi aktaran; yola giren bireyin tasavvufi makam ve halleri hakkında bilgi ve izahlar içeren; ritüellerin mitik ve tasavvufi zeminini açıklayarak bu ritüellerin yapısal özellikleri ve icra biçimleri hakkında bilgi veren eserlerdir. Buyruklar’da yer verilen ritüellerin başında da cemler gelmektedir. Buyruk nüshalarının hemen hemen tamamına yakınında bilhassa inanç halkasına dâhil olmanın temel şartı olan İkrar ve Musahip Cemi gibi ritüellerin gerek teolojik ve mitik kökeni ile tasavvufi arka planı gerekse de icra şekli ile ilgili önemli detaylara tesadüf edilir. Bu yönüyle Buyruk nüshaları yola girecek talibin ikrarının alındığı bu cemlerde gerçekleştirilen temel hizmetlerin yazılı olarak bulunabileceği yegâne kaynaklar olma özelliğine sahiptir. Bu da cemlerde gerçekleştirilen hizmetlere yönelik tespitlerde Buyruk nüshalarını oldukça önemli kılmaktadır.

Buyruk nüshalarında, cem ritüeli içerisinde gerçekleştirilen hizmetlerin ilki olarak tanımlanan çerağ (delil) hizmetinin ritüelin en başında icra edildiği görülür. Yola girecek bireylerin nasıl musahip olacağına aktarıldığı “İki Talibi Musahip Eylemek Beyanındadır” başlıklı bölümde cemin ilk hizmetinin delil uyandırmak olduğunun altı çizilir ve farklı başlıklar altında çeşitli vesilelerle on iki hizmet ehli zikredilirken çerağcıya (delilci) ilk sırada yer verilir:

Evvelâ cem erenleri gelecek. Sonra delil uyanacak. Delil gülbengi verilecek. Müm’in ve müslüm kementlenip delile niyaza varacaklar. (Aytekin, 2001, s. 36).

Evvel çıkarıcı, biri zâkir, biri târikçi, biri pervâne, biri rıdvân, biri münâdi, biri sofradâr; biri meydâncı, biri aşçı, biri sâki, biri âteşbâz, biri semâzen. Dahi ibtidâ meydâncı süpürüb düşürür, her tâlib menziline, postuna oturur. Çerakçı çerağı uyarınca meydâncı yine meydanı süpürüb sitemdâne geçen olursa geçsün; sitemdâne geçdükdün sonra yine meydâncı süpürüb ateşe bırakur ki sitemdâne geçenin günâhidur yansın, Andan sonra bir vakit Menâkıb-ı Evliyâ okıyalar. Ba’dehu... (Yıldırım, 2020, s. 267).

Musahip olan dört talip için gerçekleştirilen erkân hizmetleri tamamlanınca post hizmetlisi gelip postu (döşeği) kaldırır ve yeni musahip olan dört can mürebbileriyle birlikte beş kişi delile niyaz ederler. Ardından dar hayırlısı gülbengi, postun (döşeğin) kaldırılması, niyazlaşma ve gülbenk ile erkân tamamlanır.⁹ Ritüelin devamında çerağ (delil) hakkında dikkat çeken bir başka husus ise sâkinin (şemsin) hizmete başlar başlamaz ilk dolu (dem/bâde) kadehini delilin dibine dökmesidir. Sâki ilk doluyu delilin dibine döktükten sonra aşağıda yer verdiğimiz duayı okuyup mürşit ve rehberden başlamak suretiyle hizmetine devam eder. Burada ilk dolunun çerağ (delil) dibine dökülmesi de çarğın ritüeldeki önceliğini açıkça ortaya koyar.

⁸ Ocak merkezli icra edilen geleneksel cem ritüellerinde tek bir çerağ (delil) uyandırıldığına yönelik tespitler içeren başlıca çalışmalar için bk. Kökel, 2004, s. 35; Ersal, 2016, s. 276-283; Dedegarkınoğlu, 2012, s. 151; Akın, 2020a, s. 101, 275-277.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Aytekin, 2001, s. 37.

“Kadeh seni bâde seni, vermeyelim yâde seni. Münkirin ne haddi var. Zere kadar dade (tada) seni. Hayır himmet eylen Ali aşkına. Şah aşkına.” (Aytekin, 2001, s. 39).

Buyruk'ta çerağ (delil) hizmetinin ritüelin en başında gerçekleştirildiğine işaret eden bir başka bölüm de “Talibi Erkândan Geçirmek Yani Meydana Geçirmenin Tarifi Beyanındadır” başlıklı tarik/erkân hizmetinin aktarıldığı bölümdür. Bu bölümde yer verilen “İptida delil uyanacak. Sonra döşek atılacak. İptida delilci musahibi ile meydana geçecek.” (Aytekin, 2001, s. 43) satırları gerek hizmetin gerek hizmet sahibinin ritüelde öncelikli olduğunu gösterir niteliktedir. Yine bölüğe çağrı gelen erkek çocukların ikrarının nasıl alındığının aktarıldığı “Oğlan İkrarı Almanın Tarifi Beyanındadır” başlıklı bölümde de cem ritüelinin ilk hizmeti çerağ (delil) uyandırma olarak karşımıza çıkar. Aynı durum kız ikrarı¹⁰ alınırken de görülür:

“İptida. Cebrail kaç tane ise ayrı ayrı tekbirlenecek. Ve Cebrail'in sağ kanadı sağ gözü üzerine tutulacaktır. Sonra delil uyanacak, döşek atılacak.” (Aytekin, 2001, s. 44).

Çerağ (delil) hizmetinin ritüelin ilk hizmeti olduğunu gösteren bir başka inanç pratiği ise talip evini ondalama adı verilen ritüeldir. Buyruk'ta “Bir Talibin Evini Ondalamanın Tarifi Beyanındadır” başlığı altında aktarılan bu ritüelde de ilk hizmetin çerağ (delil) uyandırma olduğuna tanık olunur:

Evvelâ delil uyanacak sonra ol talibin kazan ile katırından maada, her ne kadar malı var ise fiyat kesip, kaç kuruşa balığ olursa, içinden dokuz doksani, dokuz sifata lâ'net olsun deyip çıkarasın. Sonra ne kalırsa üçe taksim edip bir taksimi şahın, bir taksimi mürşidin bir taksimi cem erenlerinin diyesin. (Aytekin, 2001, s. 45).

Ayrıca Cuma geceleri yapılan cemlerde de çerağ (delil) uyandırmanın ilk hizmet olduğu ya da bu gecelerde cem olmasa dahi yapılması gereken ritüellerde çerağ (delil) uyandırmanın gerekliliği vurgulanır:

Her şeyhe ve halifeye ve pireye lâzım olan oldır ki, Azine giceleri (Cuma geceleri) oldıkda çerağın uyarub, kâdir olduğu denlü Allah rızâsiçun ve Muhammed Ali ve On İki İmâm ve Çehârdeh Ma'süm-pâklar ve geçmiş pirlar ve piş-kadimler ruhiyçun, atası ve anası câniyçun ta'âm yidüre. Ve ta'âmndan sonra, cemaat dağılmadan bu Evliyânın Menâkıbı okuna. Tâlibler ve muhibler işideler; kâdir oldukları denlü edebinden ve erkânından tutub amel ideler. Kişi bilmedüğin bilmek lâzımdur. (Yıldırım, 2020, s. 216).

Cem ritüellerinde gerçekleştirilen çerağ (delil) hizmetine dair Buyruk nüshalarında yer verilen bu örnek metinlerin tamamı bahse konu hizmetin, günümüzdeki kahir ekseriyete sahip icra örneklerinin aksine ritüelin ilk hizmeti olarak tanımlandığı yönündedir. Elbette yöre ve ocaklara bağlı olarak cem ritüelinde, gelenekte dışarı hizmeti olarak kabul edilen ve cem kapısı mühürlenmeden veya ritüel tam olarak başlamadan önce yapılan hizmetlerin çerağ (delil) uyandırılmadan evvel icra edildikleri de görülmektedir. Ancak geleneksel ocaklarda icra edilen cemlerde edep-erkân oturuşuna geçilip ritüel başladığında (kapı mühürlendiğinde) mutlak suretle ilk hizmetin çerağ (delil) uyandırma olduğu görülmektedir. Nitekim çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alacağımız mitik ve tasavvufî analizler de çerağ (delil) hizmetinin ilk hizmet olduğuna işaret etmektedir.

Çerağ (delil) hizmeti hakkında sözlü gelenekteki icralara geçmeden önce bu hizmetin uygulanaşına dair buyruk nüshalarında dikkat çeken bir diğer hususa da değinmekte fayda vardır. Bu da ritüel esnasında uyandırılan çerağ (delil) sayısı ile ilgilidir. Buyruk nüshalarında açıktan ifade edilmese de çerağ (delil) hizmeti hakkındaki aktarımlardan icra esnasında tek bir çerağ kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buyruk nüshalarında çerağ (delil) yağı, fitili ve şulesi olan bir kandil olarak tasvir edilir ki bu bilgi dahi tek başında çerağın tek bir adet uyandırıldığını göstermek için yeterlidir.

“Ve bir kavilde, şeriat çerağdır. Tarikat fitildir. Marifet yağdır. Hakikat şuledir.” (Aytekin, 2001, s. 22).

Yazılı kaynakların yanı sıra çerağ (delil) hizmetinin Alevi ritüellerindeki icra örneklerine göz atmak yerinde olacaktır. Alevi toplulukların yerleşik olduğu farklı yörelerde bulunan ocaklar arasında geleneksel yapısını koruyanlar tarafından gerçekleştirilen cemler incelendiğinde cem ritüellerinde çerağ (delil) hizmeti sırasında tek bir çerağ uyandırıldığı ve bu uygulamanın cem ritüelinin ilk hizmeti olduğu görülür.

Çerağ (delil) hizmetinin geleneksel ocak yapısını muhafaza eden Alevi ocaklarına mensup toplulukların cem ritüellerindeki icrasına dair Mehmet Ersal'ın Ankara'nın Çubuk örneklemini kapsamındaki tespitleri dikkate değerdir. Yörede karşımıza çıkan Seyyid Şah Kalender Velî Ocağı, Seyyid Hacı Ali Turabî

¹⁰ Kız ikrarı hakkında bilgi ve delil hizmeti ayrıntıları için bk. Aytekin, 2001, s. 45.

Ocağı, Seyyid Cibali Sultan Ocağı, Seyyid Hacı Muradî Veli Ocağı ve Seyyid Hacı Mehmed Abdal Ocağı mensuplarının cemlerinde geleneksel olarak hazırlanan tek bir çerağ kullanıldığı görülür. Ersal, adı geçen ocaklarda çerağın hazırlanışını şu şekilde aktarır:

Geleneksel erkânda delil önceden hazırlanır. Delil için önce tuz, zeytinyağı ve kurbanlık hayvanın iç yağı ve kaput bezi ayarlanır. Delilci kaput bezinden bir parça keserek sol avcunun içine koyar. Bezin üstüne On İki İmam'ın ismini sayarak 12 kaşık tuz koyar. Tuzu koyduktan sonra kaput bezinin uçlarını fitil şeklinde birleştirir. Bir ip yardımı ile sıkıca bağlar. Fitili üstüne koymak için "kefin" atı verilen fitilin üstünü kapatacak bir parça kaput keser. Bir tavaya zeytinyağı ve kurban olarak kesilen hayvanın yağından koyarak kaynatır. Delilin yakılmasına uygun içi çukur ayaklı bir şamdan hazırlar. Şamdanın içine de On İki İmam'ın ismini söyleyerek 12 kaşık tuz koyar. Tuzun üstüne hazırladığı fitili, fitilin ucuna da kefini yerleştirir. Daha sonra ısıtılmış zeytinyağından önce 12 İmam ismini okuyarak 12 kaşık, sonra gerekli seviyeye kadar zeytinyağı ile doldurur. Delili yakmak için de bir kibriti cebine koyar. Delil hizmeti için meydana çıkmadan önce bütün hazırlıklarını tamamlar (Ersal, 2016, s. 277).

Eskişehir yöresinde bulunan Alevi ocakları mensuplarının gerçekleştirdiği cem ritüellerinde de çerağ (delil) hizmetinin ritüelin ile hizmeti olduğu ve bu hizmet sırasında ilahi nurun birliğini temsilen bir çerağ uyandırıldığı görülür (Kökel, 2004, s. 35). Dede Garkın Ocağı'na mensup toplulukların süreklilerindeki cem icralarına dair tespitler incelendiğinde yine ritüellerde çerağ (delil) hizmetinin ilk sırada icra edildiği ve tek bir çerağ uyandırıldığı görülür. Çerağ hazırlanırken bir parça bez, kurbanın eritilmiş iç yağına bandırılarak hazırlanır. Bezin üzerine pirinç tanesi büyüklüğünde tuz atıldıktan sonra bez rulo şeklinde sarılarak fitil oluşturulur. Çerağın kabı yağ ile doldurulur ve hazırlanan fitil yağın içerisine sabit bir şekilde yerleştirilir. Yağ donduktan sonra çerağ kullanılır hale gelir (Dedekargınoğlu, 2012, s. 151). Aynı şekilde Diyarbakır yöresinde yerleşik on üç Alevi ocağına mensup Alevi topluluklarının tamamında cem ritüellerinde çerağ (delil) hizmeti ritüelin en başında icra edilir. Yine geleneksel yapıya uygun biçimde kurbanın yağından ve yukarıda zikredilen malzemelere benzer olarak hazırlanan tek bir çerağ (delil) uyandırılır. Günümüzde yerini gaz lambası ya da muma bırakan bu geleneksel uygulama sırasında hâlen bir mum ya da bir gaz lambası yakılmaktadır (Akın, 2020a, s. 275). Yine Şanlıurfa'nın Kıyas beldesinde gerçekleştirdiğimiz saha çalışmalarında da Çelebi süreğine bağlı olarak cemlerini gerçekleştiren Alevi toplulukların ritüellerinde tek bir gaz lambası ile bu hizmeti gerçekleştirdiklerine tanık olunmuş, aynı zamanda yakın zaman içerisinde cem ritüellerinin icrasına yönelik birtakım yenilikler yapılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan İran'da yerleşik Ehl-i Hak toplulukları arasında nüfusu en fazla olan ocaklardan Ateşbegilerin cem ritüellerinde de çerağ (delil) hizmetinin ritüelin en başında icra edildiği ve hizmet sırasında tek çerağ (delil) uyandırıldığı bilinmektedir.¹¹ Aynı durum İran'ın İlhıcı şehrinde yerleşik Kırklar Ocağı mensupları için de geçerlidir.

Çerağ (delil) hizmetine dair gerek Aleviliğin temel erkân ve ritüel kaynağı olan buyruk nüshalarındaki bulgular gerekse de geleneksel erkânın sürdürüldüğü yöre ve ocaklardaki uygulama biçimleri bu hizmetin yapısal bakımdan cem ritüelinin en başında icra edildiğini göstermektedir. Yine geleneksel yapı içerisinde günümüzde yaygın olan üçlü çerağ (delil) uyandırma uygulamasından ziyade tek bir çerağ uyandırma uygulamasının erkâna daha uygun olduğu görülmektedir. Çerağ (delil) hizmeti hakkındaki bu tespit ve değerlendirmeleri yapısal bakımdan daha somut ve bilimsel bir zeminde izah etmek açısından Aleviliğin teolojik arka planı, mitik zemini ve tasavvufi doktrini bağlamında yapılacak çözümlemelerle karşılaştırmalı olarak incelemenin bu konuyu akıllarda soru bırakmayacak şekilde aydınlatacağı kanaatindeyiz.

4. Çerağ (Delil) Hizmetinin Teolojik, Mitik ve Tasavvufi Bağlamda İncelenmesi ve Analizi

Cemler, Alevi inanç sistemine dair erkânın (yol kurallarının) teolojik, mitik ve tasavvufi bir zeminde uygulamalı olarak ibadet ve âyin ortamında yaşatıldığı ritüellerdir. Bu ritüeller içerisinde gerçekleştirilen hizmetlerin tamamının mutlak suretle öncelikli olarak inancın teolojik yapısı üzerine inşa edildiği görülür. Dolayısıyla çerağ (delil) hizmetinin de teolojik bir arka planı mevcuttur. Bu çerçevede, Alevi teolojisinde çerağ (delil) hizmetinin cem ritüeli içerisindeki konumu Nûr Sûresi 35, 36 ve 37. ayetlerinin tefsiri üzerinden izah edilir.

Allah semaların ve arzın nurudur. O'nun nuru içinde çerağ bulunan bir kandile benzer. Kandil bir sırça içindedir, sırça inciden bir yıldız gibidir. Ne şerhta ne de garpta bulunmayan mübarek zeytin ağacından yakılır, ağacın yağı ona ateş dokunmasa bile ışıık

¹¹ Ateşbegi ocağı mensuplarının cemlerine dair bu tespit Doç. Dr. İlgar Baharlı tarafından yapılmış olup çalışmanın hazırlanması sırasında bizimle paylaşılmıştır.

verecek gibidir, nur üzerinde nurdur (nurun nurudur), Allah istediğini nuruyla hidâyete erdirir ve insanlara hidâyeti sezmeleri için misaller getirir (Nûr: 24-35).

Çerağ (delil) hizmeti sırasında çerağcı/delilci tarafından okunan tercüman ve duaların yanı sıra Nûr Sûresi 35, 36 ve 37. ayetlerin okunması Aleviliğin yaratılıştaki vahdet anlayışını ortaya koyar. Bu icranın mitik kökenini açıklamaya geçmeden önce teolojik olarak inanç içerisinde nasıl bir konuma sahip olduğunu irdelemek gerekir. Bu bakımdan çerağ (delil) uyandırıldığında ilk olarak bu ayetin okunmasının sebeplerinin çeşitli teolojik izahları mevcuttur. Bunların içerisinde en bariz olanı bu hizmetin, kâinat yaratılmadan evvel Allah'ın nurunun var olduğunu, O'nun teklîğini ve birliğini sembolize ettiğidir. Bunun yanı sıra çerağ (delil) hizmetinin Buyruk'ta dört kapı bağlamında ele alınması bir diğer dikkat çeken izahtır. Bu izah da yine tasavvufî olarak dört kapının tevhide giden bir yapının mertebeleri oluşuyla ilgilidir.

“Sual: Çerağın şülesi kaçtır? Cevap: Dörttür, birinci şeriat, İkinci tarikat, üçüncü marifet, dördüncü hakikattir. Yani hakkı tanımaktır.” (Aytekin, 2001, s. 66).

“Ve bir kavilde, şeriat çerağdır. Tarikat fitildir. Marifet yağdır. Hakikat şuledir. İmdi taliplere dahi öyle gerektir ki çerağ gibi doğru durular. Fitil gibi yanalar, yağ gibi eriyeler. Nur gibi şule vereler. Erenler meydanından dönmeyenler. Tarikat halinde durular. Dahi hakikatten çıkmıyalar. Mürebiden, musahipten dönmüyeler. Onlar talip olalar, kalıp olmayalar.” (Aytekin, 2001, s. 22).

Diğer taraftan Buyruk'ta beş kavramın mürşit olarak tanımlandığı görülür ki bunların içerisinde biri de çerağ (delil) olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle de çerağ (delil) diğer hizmetlerden ayrı bir yerde durur.

“İmdi, beş nesne mürşittir. 1. Kelâmullah'tır. 2. Aydır. 3. Güneştir. 4. Çerağdır. 5. Yoldur. Sohbet-i hassıl hastır ki Muhammed Ali'den kaldı.” (Aytekin, 2001, s. 55).

Çerağ (delil) hizmetinin teolojik arka planına dair en dikkat çeken tespitlerden biri de *Tefsirü'l-Bürhân*'da Nûr sûresinin Hz. Ali tarafından tefsirine dair Cabir bin Abdullah'dan nakledilen satırlardır:

“Cabir bin Abdullah diyor ki: Kûfe mescidine gittiğimde Emîrül-mü'minîn aleyhisselâmı gördüm. Parmaklarıyla yere bir şeyler yazıp tebessüm ediyordu.

Dedim ki; Ey Emîrül-mü'minîn! Seni güldüren şey nedir?

Buyurdu ki: Şu ayeti okuyup da manasını bilmeyenlere şaşırıyorum?

Hangi ayet ey Emîrül-mü'minîn? diye sordum. Şöyle buyurdu:

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru tıpkı bir kandile benzer. Kandil Muhammed sallallahu aleyhi ve alihi'dir. Kandil bir sırça içinde işte o sırça benim o da bir camın içinde, cam Hasan ve Hüseyin'dir. O sanki parlak bir yıldız gibidir, Ali bin Hüseyin'dir. Mübarek bir ağaçtandır, o Muhammed bin Ali. Zeytin ağacından Cafer bin Muhammed. Ne doğuya aittir, o Musa bin Cafer; ne de batıya aittir, Ali bin Musa. Yağ neredeyse kendiliğinden yanacak, Muhammed bin Ali; ateş ona değmese dahi, Ali Bin Muhammed el Nâki. Nûr üzerine nurdur, Hasan bin Ali el Askeri. Allah o nura istediğini hidayet eder. İşte o nûr Kâim el Mehdi'dir. Allah'ın salât ve selâmı onlara olsun. Allah bu örnekleri halka gösterir. Allah her şeyi bilendir.” (Musevî İsfahanî, 2012, s. 270).

Görüldüğü üzere ayetin tefsiri Allah'ın birliğinde Hz. Muhammed ve On İki İmam'ın varlığının mevcut olduğuna işaret etmektedir. Alevi yazılı ve sözlü geleneğinde de Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin bir nurdan yaratıldığı, yine On İki İmam'ın da aynı nurdan halk olduğu aktarılır.

On İki İmam'dır bu nûr Hatayî
Şîr-i Yezdân Ali yaktı delili.

Diğer taraftan Alevilikte on ikinci imam Muhammed Mehdi'nin vefat etmediği, gaip âleminde sır olduğu kabul edilir. Mehdi Allah'ın nurundan yaratıldığına inanılan On İki İmam'ın on ikincisi, yani sonuncusu olması sebebiyle bu nur kendisinde kemal bulmuştur. Doğum tarihi H. 256 olan Muhammed Mehdi'nin doğum tarihinin ebcele hesabıyla “Nur” kelimesine tekabül ettiği görülür ve inanca göre nurun mutlak döngüsü onun zuhuruyla tamamlanacaktır. Bu zuhurat ise zahiri, yani bedensel bir var oluştan ziyade insanı-kâmil makamındaki tecelliyi sembolize eder.

Çerağ (delil) hizmetine tekrar dönecek olursak hizmette uyandırılan çerağdaki şûle Allah'ın nurunu temsil etmekle birlikte kâinat yaratılmadan evvel bu nurun var olduğuna işaret eder. Bu nurun her şeyden önce var olduğu ve yaratılanların bu nurdan zuhur ettiği kabul edilir. Bu nurdan ilk olarak bir yeşil nur ile ak nur zahir olduğuna inanılır ki yeşil nur Hz. Muhammed ve ak nur ise Hz. Ali'dir. Bu çerağı oluşturan her bir parçanın On İki İmamları ayrı ayrı sembolize edişi de ilk yaratılıştaki kutsal ruhların ya da mertebelerin o nurdan halk edilmesine işaret eder. İnancın bu teolojik alt yapısı aynı zamanda tasavvufî bağlamda talibin

seyrüsülüküne dair birçok hususu aydınlatır. Bu anlamda çerağ (delil) hizmetine dair tasavvufî analiz ve değerlendirmelerin bu hizmetin mitik kökenine dair tespit ve çözümlenmelerle birlikte değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Çerağ (delil), Alevi inancında doğrudan yaratılışı temsil eder. Bu sebeple gerek ritüellerde gerekse de ritüel sırasında okunan manzum metinlerde inancın mitik kökenini sembolize eden yaratılış ile ilgili inanış ve kabullerin önemli bir kısmı cemde bu hizmetin icrası sırasında canlandırılır ve aktarılır. Buyruk'ta aynı zamanda dört kapıyı temsil eden çerağ (delil), uyandırıldığı anda zahir ile batın, nübüvvet ile velâyet nuru (yeşil nur ile ak nur) tıpkı ilk yaratılış anındaki gibi birleşerek varlık mertebelerinin ilki olan “ahadiyet” ve “vâhidiyet” nurunu oluşturur. Böylelikle ikilik ortadan kalkar ve vahdet (birlik) kapısı açılır. Çerağın öncelikli olarak “amâ” mertebesindeki Allah'ın ilk varlık mertebesi olan ahadiyet ve vâhidiyet mertebesinde (nurunda) bir ve tek olmasını sembolize etmesi ve bunu ilk yaratılış anıyla açıklaması doğrudan Alevilikteki teogoni miti anlayışı ile ilgilidir. Buna müteakip aynı nurdan zuhur eden ve henüz hiçbir varlık yaratılmadan yaratılan ve Hz. Muhammed ile Hz. Ali'yi temsil eden nübüvvet ve velâyet nurları ile On İki İmam'ın ruhsal yaratılışlarının, hatta Cebrail'in yaratılışının da teogonik mitler kategorisine dâhil olduğunu görürüz.

Burada inancın aynı zamanda teolojik ve tasavvufî zeminine dair unsurlarla karşılaşırız. Çerağ (delil) hizmetinin cem ritüelinin en başında icra edilmesi de bu durumla doğrudan ilgilidir. Bu noktada konunun daha iyi anlaşılması için kâinatın, ruhsal ve zahir varlıkların Allah'ın nuru aracılığıyla yaratılışlarının izahında kullanılan tasavvufî terimlerin başında gelen “Amâ”, “Ahadiyet” ve “Vâhidiyet” kavramlarının anlaşılması gerekir. Nitekim bu tasavvufî kavramların mutasavvıflar tarafından “kâinat ve insan yaratılmadan Allah neredeydi?” sorusuna yanıt amaçlı ortaya çıktığı görülür. Bu anlamda bilhassa İbnü'l-Arabî tarafından yaygın bir tasavvuf ve felsefe terimi olarak kullanılan “amâ” sözcüğünün izahına göz atmakta fayda vardır:

İbnü'l-Arabî'ye göre Allah'ın vâhidiyeti (birlik) ile ahadiyeti (teklik) birbirinden farklıdır. Hakkında hiçbir bilgimiz bulunmayan Allah'ın zâtına ve künhüne ahadiyet, isim ve sıfat tecellilerine vâhidiyet denir. İbnü'l-Arabî *Fusus'ül Hikem*'de Hûd ismindeki ahadiyeti izah ederken zât-ı bârînin mutlak surette “gayb” oluşuna amâ ismini verir ve Allah'ın mutlak gayb olduğunu belirtir. Buna göre zât-ı ilâhînin bilinmez, tanınmaz hüviyetine “amâ” denilir. Feyz-i akdes de aynı mânaya gelir. Amâda mâsivâ yoktur. Zâtı ululuk perdesiyle örttüğü için amâya “celâl hicâbı” denilmiştir. Diğer taraftan İbnü'l-Arabî ilk mazhara ve Hak ile halk arasındaki berzaha yani vâhidiyet mertebesine de amâ adını vermekte ve bu berzaha mümkünlerin sıfat ve isimlerle vasıflandıklarını söylemektedir. Bulut, sema ile arz arasında bir perde olup ikisini birbirinden ayırır. Amâ ise “esmâ-i ahadiyet seması” ile “çokluk ve yaratılmışlık arzı” arasında bir perdedir. Fakat umumiyetle vâhidiyet hazretine değil ahadiyet hazretine, yani zâtın belirsiz, mutlak gayb mertebesine amâ denilmiştir. Öte yandan amâ terimi eski İran dinlerindeki “nur-zulmet” düalizmini de hatırlatmaktadır. Yaratmanın karanlıkta beliren bir ışık şeklinde başlaması, eşyanın bu ışıktan aldığı pay nispetinde gerçek ve saf mânada varlık kazandığı inancı, “Allah'ın, semavatın ve arzın nuru” olduğundan bahseden âyetle de (bk. en-Nûr 24/35) izah edilmiştir (Uludağ, 1989, s. 553).

Cem ritüelinde uyandırılan çerağın nuru, bu bağlamda tasavvufî izahıyla Allah'ın “amâ” mertebesinde yaratılışa, yani varlıkların ondan zuhur etmesine geçişin sembolüdür. Çerağın uyandırılması zulmetin (karanlığın) Allah'ın nuru ile aydınlanmasıdır. Alevi inancında Allah, kendi nurunun zahir olmasının ardından, aynı zamanda Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin nuru olan nübüvvet ve velâyet nurunu yaratmış, buna müteakip henüz yerler ve gökler dâhil hiçbir varlık yaratılmadan önce melekler yaratılmıştır. Cenab-ı Hakk'ın bu meleklerle rablerini sorması ve onların “sen sensin, ben de benim” demeleri üzerine hepsi helak olmuşlardır. Bu durum Cebrail'in yaratılışına kadar sürmüştü, Cebrail ise Allah'ın “ben kimim?” sorusu karşısında ilk başta aciz kalarak herhangi bir yanıt verememiş ve otuz bin yıl boşlukta uçmuştur. Otuz bin yılın sonunda mecali kalmayınca Allah'tan yardım dilenmiş ve O'nun kudretiyle ilk baştaki kuvveti yerine gelmiştir. Bu olay ikinci kez aynı şekilde tekrar etmiş, üçüncü kez yorgun düşüp yardım niyaz ettiğinde ise havada muğlakta duran bir kubbe görüp onun kapısından içeri girmiştir. Cebrail burada kandil içerisindeki yeşil nuru (Hz. Muhammed) ve ak nuru (Hz. Ali) görmüş, ak nurun kendisine yardımcı olmasıyla Allah'ın “ben kimim” sorusuna “kendisinin eksik ve zayıf bir kul, Allah'ın sultan ve kerim bir padişah” olduğu şeklinde yanıt vereceğini öğrenip kendinden önceki helak olan meleklerden sonra var olma lütfuna erişmiştir. Burada kısaca özetlediğimiz bu yaratılış mitinin geleneğe mensur ve manzum birçok kaynakta aktarıldığı

görülür.¹² Diğer taraftan yaratılış anlatısında Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi temsil eden bu nurun iki ayrı nur olarak değil de bir elmanın iki yarısı şeklinde tasvir edildiğinin altını çizmek gerekir.

...Asılmış kubbe ortasına kandil
İçi toptolu nûndı yâkin bil

Yarısı yaşılıdı yarısı ak
İşit sözümi iy sultân-ı afâk
...
Bu müşkilde Hakk'a eyler iken nâz
O kandilün içinden geldi âvâz

İy Cebrâil niçün hayrân olursın
Bu denli işde sergerdân olursın

Bu kandil içre yaşıl Hak nûrdur
Ki ol âhır zaman peygamberidür

Benümdür işbu ak nûr kim 'Ali'yem
Resulün ibn-i 'ammi hem veliyim (Tepeli, 2002, s. 232).

Tasavvufî geleneğe uygun olarak Alevilikte bu mertebelerin ilki Hz. Muhammed'in nuru veya bir başka ifadeyle Muhammed-Ali'nin nûrudur. Zira onun hakkında Hak Teâla, "levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk" (Sen olmasaydın bu kâinatı yaratmazdım) buyurmuştur (Aclûnî, 1979, II, s. 164'den akt. Sarıkaya, 2017, s. 12). Buradaki iki "levlâk"tan biri Muhammed'e biri Ali'ye işaretler. "Yine Kur'an'da (Yunus 10/5, İbrahim 14/33, Nuh 71/15-16) geçen "mişkât/nûr" ve "misbah/ kandil" ifadeleri de nûr-ı Muhammed'in bir elmanın iki yarısı gibi birbirinden ayrılmayan Muhammed-Ali'nin nûruna işaretler." (Sarıkaya, 2017, s.12).

Hz. Muhammed ile Hz. Ali'de zahir olan nübüvvet ve velâyet nurunun tevhidinde dair bir diğer önemli tespit ise Hz. Muhammed'in Hz. Ali hakkında söylediği kabul edilen "Lahmike lahmî, demmike demî, rûhike rûhî, cismike cismî" (tenin benim, kanın kanım, ruhun ruhum ve cimin cismim) hadisidir. Bu da yaratılışta tek nurdan halk edilen nübüvvet ve velâyet nurunun yeryüzündeki tevhidini açıklar. Bir nurdan halk edilen bu iki nurun iki farklı bedende zuhur etmesi, yaratılış anlatıları içerisinde antropogoni mitleri kategorisinde yer alır.

Çatılmadan yerin göğün binası
Muallakta iki nur'a düş oldum
Birisi Muhammed birisi Ali
"Lahmike lahmî"de bire düş oldum (Çiftlikçi, 2016, s. 20).

Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bir nurdan yaratılmasının yanı sıra On İki İmamların, hatta velilerin de bu nurdan halk edildiği, aslının bu nurdan geldiği ve mevcudatın kaynağının bu nur olduğu Alevi inancında her fırsatta vurgulanır. Bunun bilhassa cemlerde icra edilen manzumelerde çok sayıda örneğini görmemiz mümkündür.

Ger aslım sorarsan ben bir niyazım
Sabır ilmi derler yerden gelirim
Katre idim şimdi ummanlar oldum
Arştaki kandilden nurdan gelirim (Özmen, 1998b, 34).

...
Bir nurdan halk etti bizleri Mabut
On iki tarikat bizlerde mevcut
Şem'ile olmuşuz ispat-ı vücut
Haydar kapısından cevabım çıktı
...
Yerde insan gökte melek yok iken
Kudretten bir nur indi süzüldü
Cümle mahlûk kandildeki nur iken
'Ayn Ali mim Muhammed yazıldı (Özmen, 1998a, 317).

¹² Bu anlatılar içerisinde en dikkat çekici olan ve kapsamlı olanların başında Yeminî tarafından kaleme alınan manzume gelir. Söz konusu metin için bk. Tepeli, 2002, s. 230-234.

Çerağ (delil) hizmetinin bir diğer tasavvufî yorumu ise yaratılıştaki nurun en alt mertebesinde bulunan insanın kalbinde uyanmasıdır. Ritüelde uyandırılan çerağın (delilin) asıl amacı da talibin kalbindeki nuru uyandırmaktır. Çünkü yola girecek ve musahip olacak sofu canları için o cem meydanı miracın kapısıdır. Bu sebeple cemde dede yeni ikrar veren musahip adaylarına “gittikleri Hac ola, burası miraç ola” şeklinde gülbenk verir. Bu durum doğrudan cem ritüelinin mitik köken anlatısını oluşturan Miraç ve Kırklar Meclisi anlatısına dayanır. Cebrail’in Hz. Muhammed’i miraca çağırması ve belli bir makama (Sidretü’l-münteha) kadar ona yol göstericilik, yani “delillik” yapması O’nun yolunu aydınlatan, zulmeti kaldıran nurlanmış ve kemâl bulmuş akli sembolize etmesiyle izah edilir.

Cebraîl, Alevî tasavvuf anlayışında “akıl”ın simgesidir. Ancak burada söz konusu edilen akıl, belirli bir olgunluğa erişmiş, Alevî terminolojisindeki karşılığıyla “nurlanmış/aydınlanmış” akıldır. Nitekim İslam filozoflarının da Cebrail’i “faal akıl” olarak kabul ettikleri görülür. İslam tasavvufunda Cebrail, “el-Aklü’l-ekrem”, “el-Aklü’l-fa’âl” ve “Vâhibü’s-suver” unvanlarıyla anılır (Akın, 2020b, s. 175). Cem ritüeli özelinde düşünüldüğünde ise Cebrail’in delil ile özdeşleştirilmesi bu izaha dayanır. Delil, aynı zamanda talibin ilk yol göstericisine, yani Alevilikteki izahıyla yol babasına (mürebbsine) verilen addır. İkrar vermeden ya da musahip olmadan, yani yola girmeden önce talipler kendi delilleri tarafından yetiştirilir ve yola girebilecek duruma geldiklerinde rehber ve müşide haber verilerek onların ikrar cemi yapılmasına karar verilir. İşte bu süreçte delil (yol babası) talibe yol gösteren, onu yola götüren ilk hizmet sahibi olarak karşımıza çıkar.

Hak emretti Cebrail’e
 “Habibim Mi’raca gele”
 Önce delili bile
 Cebrail Emirullah’ı (Akın, 2020b, s. 90).

Cem ritüelinin başlangıcında uyandırılarak kudret kandilindeki nurun zahir olmasını temsil eden çerağ (delil), ritüelin en sonunda tekrar sırlanarak son hizmet olarak icra edilir. Cem sonlandırılırken çerağ (delil) meydana getirilir ve “Bismişah! Allah Allah! Bâtın oldu, Çerağ-ı Nur-ı Muhammed. Zahir oldu Şems-i Mah-i Muhammed. Delilimiz sır ola, gönlümüz nur-ı iman ola... Nur ola, sır ola. Nur ola sır ola. Nur ola, sır ola...” şeklindeki gülbenk okunduktan sonra sırlanır. Bu vesileyle başlangıç ve sonun bir olduğuna gönderme yapılır. Bir anlamda her şeyin aslına döneceği; kaostan kozmosa, kozmostan kaosa devreden döngü bu ritüelde canlandırılmış olur. Önce zulmette gizlenen “amâ” mertebesiyle tasvir edilen yaratının varlığı, nur ile ahadiyet ve vâhidiyet mertebesinde tecelli edip kendi varlığından velâyet ve nübüvvetin varlığını, sonra âlemi halk etmiş ve her şey yine kendisine döneceği bir döngü oluşmuştur. Bu nedenle Allah’ın bilinmekliğinin ilk mertebesi olan ahadiyet ve vâhidiyet mertebelerinden başlayarak en son ve en alt mertebesi olan “insan”da zuhur etmesinin ardından, insanın ruhsal yükselişe aslına, yani ait olduğu nura dönüşü, özelde çerağ (delil) hizmetinin genelde ise cem ritüelinin teolojik, mitik ve tasavvufî yegâne temelini oluşturduğu görülmüştür.

Sonuç

Günümüz Alevî topluluklarının sivil toplum kuruluşları çatısı altında bilhassa kent merkezli inşa ettikleri inançsal yapı içerisinde cem ritüelleri oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bilhassa 1990’lı yıllardan itibaren cem ritüellerinin bu sivil toplum kuruluşları tarafından modern ve kentli hayata uygun hale getirilmek için yeniden dizayn edilme sürecinde yapılan birtakım değişiklikler ritüelin mitik, teolojik ve tasavvufî zemininden uzaklaşmasına yol açmıştır. Tabii bu durumun ortaya çıkmasının temelinde kırsaldan kent alanlarına göçler sonrası geleneğin aktarımının kesintiye uğramasının önemli rolü vardır. Cem hizmetleri içerisinde çerağ (delil) hizmeti de bu durumdan en çok etkilenen hizmetlerden birisi olmuştur. Bu nedenle çalışmamızda, geleneksel yazılı kaynaklar ve cem icraları bağlamında yapılan inceleme ve analizlerle cemin gerek teolojik arka planının gerekse de mitik kökeninin en temel yapı taşı olarak karşımıza çıkan çerağ (delil) uyandırma uygulamasının ritüeldeki konumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde çerağ (delil) hizmetinin inancın ilk yaratılışa dair mitik (teogonik, kozmogonik ve antroponik) ve teolojik kurgusunu sembolize ettiği bu nedenle de ritüelin en başında icra edilmesi gereken bir hizmet olduğu değerlendirilmiştir. Yine günümüzde cem ritüellerinde sıkça karşılaştığımız üçlü çerağ (delil) uyandırma uygulamalarının aksine tek bir çerağ (delil) uyandırmanın inancın teolojik, mitik ve tasavvufî yapısıyla uyumlu olduğu görülmüştür. Cem ritüelinin en başında ve tek bir çerağ (delil) uyandırma şeklindeki hizmet icrasının gerek yapısal açıdan gerekse de teolojik, mitik ve tasavvufî anlamlandırma açısından senkronik ve sistemli olarak kusursuz bir yapı ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır.

Makalenin ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç ise Alevi ritüellerine yönelik çalışmalara dair yeni bir metodik bakış açısı sunmasıdır. İnanca dair ritüellerin gerek içerik ve icra bakımından gerekse de yapısal olarak analiz edilmesinde ve çözümlenmesinde tek bir yöntem ya da kuramsal bakış açısı kullanmak yerine inancın ilgili ritüel bağlamında teolojik ve mitik yapısının hem birincil, yani inanç mensuplarının kaleme aldığı yazılı kaynaklar hem de geleneksel yapının muhafaza edildiği ritüellerdeki icra ve metinler göz önünde bulundurularak karşılaştırmalı olarak incelenmesinin bilimsel ve tutarlı sonuçlar ortaya koyduğu görülmüştür. Bu teolojik ve mitik analize tasavvufî ve sembolik anlam okuma ve çözümlenmelerinin de ilave edilmesiyle ritüellerin arka planındaki ezoterik olduğu kadar kusursuz olan yapısal sistemin çözümlenmesi ve anlamlandırılması eksiksiz olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu üçlü metotla (teolojik-mitik-tasavvufî okuma ve çözümlenme) yapılacak çalışmaların, ritüeldeki icraların inanç mensubu bireyler tarafından da anlamlandırılmasına ve güncellenerek sürdürülebilir duruma getirilmesine kapı aralayacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. (1979). Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Amme'stehera mine'l-Ehâdis-i 'alâ Elsineti'n-Nâs, I-II. tah. A. Kalaş, 2. Baskı, Beyrut.
- Akbaş, H. (1994). Anadolu Kültürünün Tanıtım Sorunu Örnek Olay: Anadolu Aleviliği ve Ayin-i Cem. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Akdeniz, S. (2011). Alevi Müzik Uyanışı Bağlamında İzmir Yamanlar Alevi Göçmenlerinin Müzik Pratikleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Akın, B. (2018). Alevi Cem Ritüellerinin Sınıflandırılması Sorunu ve Yeni bir Sınıflandırma Önerisi. Gelenek, Görenek ve İnançlar, 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri (ss. 45-61). T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akın, B. (2020a). Kızıldaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır -Tarih, İnanç, Kimlik, Ocaklar ve Ritüeller-. Kitabevi Yayınları, 1. Baskı.
- Akın, B. (2020b). Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili -Kırklar-. Kitabevi Yayınları, 1. Baskı.
- Aytekin, S. (2001). Buyruk. Ayyıldız Yayınları, 1. Baskı.
- Çiftlikçi, R. (2016). Âşık Sıtkı Baba Dîvanı'nda Devriyeler. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi 2/2, 13-33.
- Dedekargınoğlu, H. (2012). Dede Garkın Süreğinde Cem. Yurt Kitap-Yayın, 2. Baskı.
- Divani, Dertli (2010). Alevi-Bektaşilik: Cemde 12 Hizmet. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 6, 47-61.
- Dönmez, M.-Çelik, H. (2018). Alevilikte Cem İbadetine Yüklenen Anlamlar ve Cem İbadetinin Manevi Makamları. Millî Kültür Araştırmaları Dergisi 2 (2), 1-21.
- Eliade, M. (2001). Mitlerin Özellikleri. çev. Sema Rifat, Om Yayınevi, 2. Baskı.
- Ersal, M. (2016). Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi Çubuk Havzası Örneği. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı.
- Kaptan, R. (2017). Alevilikte Cem Cemde Okunan Gülbanklar, Dualar, Değişler, Mersiyeler, Duazlar. Alevi Toplumunu Alevitische Gemeinde (ATAG) e. V.
- Kehl-Bodrogi, K. (1996). Tarih Mitosu ve Kollektif Kimlik. Birikim, 88, 52-63.
- Kökel, C. (2004). Eskişehir İli Alevi-Bektaşî Köylerindeki İnanç Ritüellerinin Sosyolojik Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Musevî İsfahanî, Seyit Muhammed Taki. (2012). Mekyâlü'l-mekârim. Çev: Hayirî Kazvinî, Mehdi. İkrâm Yayınları.
- Odabaşı, G. (2016). Alevi Geleneğinde Cem İbadeti. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.
- Özmen, İ. (1998a). Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi C. II. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özmen, İ. (1998b). Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi C. III. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rençber, F. (2018). Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilikte Cem ve Cem Evleri. Şırnak Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı.
- Sarıkaya, M. S. (2017). Alevilik-Bektaşîliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 82, 9-23.
- Tepeli, Y. (2002). Derviş Muhammed Yeminî Fazilet-Nâme-I (Giriş-İnceleme-Metin). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (1989). Amâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 2, 553.
- Yaman, A. (2004). Alevilikte Dedelik ve Ocaklar, Dedelik Kurumu Ekseninde Değişim Sürecinde Alevilik. Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları.
- Yaman, A. (2012). Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 63, 17-38.
- Yaman, M. (2003). Alevilik'te Cem İnanç-İbadet-Erkân. Can Yayınları, 1. Baskı.

Yıldırım, R. (2020). Menâkıb-ı Evliyâ (Buyruk) Tarihsel Arka Plan, Metin Analizi, Edisyon-Kritik Metin. Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı.

CEM RITUALS FROM “KUDRET KANDİLİ” TO THIS ERA-I: MYTHICAL ORIGINS, THEOLOGICAL BACKGROUND AND THE SUFI GROUNDS OF THE “ÇERAĞ/DELİL SERVICE” FROM PAST TO PRESENT

(Extended Summary)

“Âyin-i cem (Djem Alevi Ceremony)” is in fact an initiation ritual structurally that is accepted as fundamental prayer of Alevi belief system. Acceptance of each individual to the path (yol), being inborn member of belief, who would be included into Alevi belief circle and would do what is necessary, and control of one’s continuity on the path are provided by this ritual. Djem of İkrar (Confession) or Musahip Kurbanı (Companionship/Spiritually Brotherhood Sacrifice) while confessing; Djem of Görgü Kurbanı (Manners/Etiquette Sacrifice) while control of continuity to the path is being performed for each year; or Düşkün kaldırma cemi (Djem of lifting from addiction) in which legal sanction to what (one) did is decided when an act against to the path rules was committed, and then, guilty/sinner disciple (talip) is saved to (included into) the path again; are fundamental and essential execution (performance) forms of this ritual. However, since those, described as particularly İkrar Cemi (Confession Djem) or Musahip Kurbanı Cemi (Companion Sacrifice Djem), among djem rituals which both appear under the roof of initiation and are performed calendarially or based on crisis moments, are first phase of the initiation, we confront them as rituals in which basic djem performance (execution) is carried out in the most comprehensive way structurally, as well. It is seen that there are explanations on structural form of these services, their performance style, theological background, mythic origin and partly their sufistic foundation (base) in buyruq copies which are the leading fundamental written sources of Alevism, as well as performance of these services within oral tradition is confronted, even though in limited number, in the djem ritual which consists of ritual parts, called as On iki hizmet (twelve services), in vicinities where traditional structure is preserved. In the Alevi hearths (ocak) where traditional structure is preserved, origin of each service, performed in djem ritual, is based on its first performance in Kırklar cemi (Fourties Djem), and it is expected that it should be done exactly in accordance with the first performed structure and content so that revitalizing these services could be made it possible. Only with this type of a complete and regular (systematic) performance, it is accepted to be possible for functions of the ritual at the first performance moment to come true. Therefore, performance form of the ritual and on iki hizmet (twelve services) which we can evaluate as basic building blocks constituting structural form within the ritual; their place, time; tools and materials, used during the performance; and other performance rules; were protected firmly in manuscripts, called as Buyruq in which belief rules were included, and in poetic nefeses which are read in djem rituals.

In the light of these evaluations about traditional structure, which we told with their main lines shortly, main problem of this article is that to what extent çerağ (candle; delil: evidence) service has been affected by this change and transformation, which are among services within djem ritual that were redesigned disjointedly; from theology of belief about this interrupted tradition which are tried to be recovered and updated by corporate structures Alevis generated, following increase migration from rural to urban with influence of modern life particularly as of second half of last century, and within Alevis’ struggle for existence in urban life, who are one of the most affected communities in Turkey; from its mythic origin and sufistic world of meaning. It was determined that these interventions made in structural form of djem ritual which was redesigned within djemevis (gathering houses) belonging to Alevite non-governmental organizations that began to organize after 1990s in particular in city centers, and which was exposed to a lot of changes in comparison with traditional structure; caused to discuss among belief members, as well. Specially, unsuccessful updating attempts, in structural form of services constituting the ritual, which are not in tune with tradition in mythic and theologic context, did not receive acceptance permanently by society, as well, and number of Alevite individuals who joined into these rituals has increased each passing day even though they had been rituals to which society participated partly for some period of time. It is seen that çerağ (delil) service has a quite important place among services which are performed within the djem ritual, based on determination of this situation with quality that will affect belief-related continuity of Alevism. It is witnessed that Çerağ (delil) service is a service performance/execution which contains mythically theogonic, cosmogonic and anthropogonic origin narratives; and symbolizes theologically a notion that represents Surah An-Nur, Ayat 35 in Quran and understanding of vahdet (unity) and kesret (abundance) of this verse (ayat) within the scope of Alevi system of belief. Therefore, to determine the position of çerağ (delil) service, one of basic services of the djem ritual both in structural sense and in mythic

and theologic background sense, within traditional structure, and to reveal original ritual examining this comparatively by performance style in today's rituals which have changed and transformed; open the door slightly to sufistic analysis as well as revealing theologic background of the belief and its myhtic foundation. The structure which is composed of systematic combination (togetherness) that is constituted by these three different points of view, consisting of analysis of myhtic origion of performance made, theological understanding upon which is built, and sufistic world of meaning which it represents; presents a sufistic doctrine by building myth-ritual unity onto a theologic foundation, which Alevism describes this teaching as "path (yol)".

Makale Bilgisi / Article Information

Atf/Cite as

Akın, B. (2023). Kudret kandilinden bu deme Cem ritüelleri-1: Mitik köken, teolojik arka plan ve tasavvufi zeminiyle geçmişten günümüze Çerağ/Delil hizmeti. *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-18.

Akın, B. (2023). Cem rituals from “Kudret Kandili” to this era-1: Mythical origins, theological background and the sufi grounds of the “Çerağ/Delil service” from past to present. *SUREK Journal of Alevism – Bektasism and Cultural Studies*, 1, 1-18.

Yazar / Author

Bülent AKIN

Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Assoc. Prof., İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Turkish Language and Literature

bulentakinedb@hotmail.com, 0000-0002-7668-8644

Geliş Tarihi / Received

10 Aralık/December 2023

Kabul Tarihi / Accepted

27 Aralık/December 2023

Yayın Tarihi / Published

28 Aralık/December 2023

Yayın Sezonu/Pub Date Season

December/Aralık

Sayı / Issue

1

Sayfa / Pages

1-18

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Kapsam / Scope

Sosyal ve Beşerî Bilimler / Social and Humanitarian Sciences

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Ethical Statement

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem ve iThenticate programı tarafından incelenerek intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları / Contribution Rates of Authors to the Article

Makale tek yazarlıdır. / The article is single authored

Çıkar Beyanı / Declaration of Interest

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest in the preparation of the article.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute